

KRZYSZTOF GOMBIN

SYMBOLIKA DZIEŁ SZTUKI Z WYPOSAŻENIA SALI SĄDOWEJ TRYBUNAŁU KORONNEGO W LUBLINIE W ŚWIETLE OSIEMNASTOWIECZNYCH KAZAŃ

Trybunał Koronny, utworzony w 1578 r. jako najwyższy sąd apelacyjny od wyroków sądów szlacheckich, obradował w Piotrkowie, gdzie deputaci rozpoczynali kadencję (od listopada do Niedzieli Palmowej, rozpatrując sprawy dotyczące Wielkopolski i Mazowsza) oraz w Lublinie (od pierwszej niedzieli po Wielkanocy do wyczerpania spraw dotyczących pozostałych ziem Korony). Z reguły limitowano Trybunał w wigilię św. Tomasza Apostoła, to znaczy 20 grudnia. Obradom przewodniczył marszałek lub prezydent, jeśli sprawy dotyczyły duchownych¹. Zarówno w Piotrkowie, jak i w Lublinie, deputaci sprawowali sądy w gmachu Ratusza².

Dr KRZYSZTOF GOMBIN – adiunkt Katedry Historii Sztuki Nowożytnej KUL, adres do korespondencji: e-mail: kgombin@vp.pl

¹ Z nowszej literatury dotyczącej Trybunału por. np.: W. Witkowski, *Urządzenia i symbolika sali Trybunału Koronnego w Lublinie*, „Annales UMCS” 1983, sectio G, v. XXX; tenże, *Trybunał Koronny w Lublinie*, [w:] *Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, red. K. Myśliński, A.A. Witusik; tenże, *Lublin Trybunalski*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik, A.A. Witusik, Lublin 1997; tenże, *Sądownictwo Najwyższe w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność. Księga jubileuszowa 90-lecia Sądu Najwyższego 1917-2007*, Warszawa 2007; W. Zarzycki, *Trybunał Koronny dawnej Rzeczypospolitej*, Piotrków Trybunalski 1993; K. Gombin, *Staropolskie relacje o lubelskim Ratuszu – siedzibie Trybunału Koronnego*, „Prace Polonistyczne” 2008, seria LXIII.

² Wystrój osiemnastowiecznych wnętrz lubelskiego ratusza odtworzyć możemy przede wszystkim na podstawie dwu relacji pamiętnikarskich: Kajetana Koźmiana oraz Jana Duklana Ochockiego. Por. K. Koźmian, *Pamiętniki*, t. I, oprac. M. Kaczmarek, F. Pecold, wstęp i komentarz J. Willaume, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972; J. D. Ochocki, *Pamiętniki*, t. I, Warszawa 1882.

Kazania, wygłaszane do deputatów, podczas kościelnych uroczystości, były elementem połączonym w integralny sposób z funkcjonowaniem Trybunału. Ze względu na zawarte w nich informacje stanowią one cenne źródło dla historyka sztuki. Dotyczy to przede wszystkim tekstów osiemnastowiecznych, znacznie bogatszych w koncepty i zachowanych w znacznie większej ilości w porównaniu z wcześniejszymi, siedemnastowiecznymi. Z czołowych kaznodziejów na pierwszym miejscu wymienić należy jezuitów³: Wojciecha Zabielskiego oraz Wojciecha Tymienieckiego, a także dominikanina Jacka Majewskiego. Kazania tego ostatniego głoszone były w lubelskim kościele dominikanów podczas uroczystości związanych z kultem relikwii Krzyża Świętego (święta Znalezienia Krzyża – 3 maja oraz Podwyższenie Krzyża – 14 września, w XVIII wieku szczególnie mocno powiązanego ze świętami trybunalskimi⁴). Kazania trybunalskie, co znamienne dla staropolskiej obyczajowości, były silnie aktualizowane⁵. Przykładów sarmatyzacji w osiemnastowiecznych kazaniach trybunalskich znaleźć można wiele. I tak na przykład anioł zwiastujący Marii to „poseł”⁶, a Duch Święty, oświecający sędziów, to „Assesor Trybunałów”⁷. W niewolnych od panegiryzmu kazaniach, postaciom biblijnym nadawano też polskie herby⁸. Zadaniem niniejszego tekstu nie jest jed-

³ Jędrzej Kitowicz rolę owych ordynariuszy charakteryzował w sposób następujący: „[...] tak w Piotrkowie, jak w Lublinie deputaci schodzili się co niedziela do kościoła na sumę i na kazanie, które dla nich miewał – w Piotrkowie w kościele farnym, w Lublinie w jezuickim – jezuita, ordynariusz trybunalski zwany. Ten miał wszelką wolność niemal palcem wytykać niesprawiedliwość i rozpustę, i inne występki deputatów i palestry [...]”. (J. K i t o w i c z, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, wstęp M. Dernałowicz, komentarz Z. Goliński, Warszawa 1999, s. 129).

⁴ Por. L. W o j c i e c h o w s k i, *Dominikańskie sanktuarium Krzyża św. w Lublinie do połowy XVII wieku*, [w:] *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. H. Gapski, Lublin 2006, s. 111.

⁵ Terminy „aktualizm” i „aktualizacja”, które znalazły już stałe miejsce w języku badaczy kultury staropolskiej, wprowadził Władysław Tomkiewicz; por. t e n ż e, *Aktualizm i aktualizacja w malarstwie polskim XVII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki” 13(1951), nr 1, s. 55-94; nr 2, s. 5-46; przedruk w: t e n ż e, *Pędzlem rozmaitym. Malarstwo okresu Wazów w Polsce*, Warszawa 1970, s. 49-100.

⁶ W. T y m i e n i e c k i, *Posel wielki z instrukcją do Trybunału Koronnego przy Zwiastowaniu Anielskim Najświętszej Panny Maryi [...]*, [Lublin 1723], s. C2.

⁷ Tamże, s. D.

⁸ Wojciech Zabielski pisał: „Pan Bog chcąc oczekiwaniom ludu swojego dogodzić, w wprowadzeniu ich z ciężkiej biedy, y niewoli Egipskiej, cóż czyni? Dwóch braci na to wybiera Moyżesza y Aarona; y Moyżesza iakoby Prezydentem czyni, któremu Arkę swoją, figurę Krzyża, zleca. Aarona Marszałkiem, któremu laskę oddaie, y nosić ją przed Faraonem każe. Oba zaś bracia byli Rogalowie. Rogala Moyżesz: bo go nie inaczey widziano, gdy od rozmowy

nak skatalogowanie przejawów owej sarmatyzacji. Pragnę zwrócić uwagę na te nawiązania do staropolskich realiów, które dadzą się w jakiś sposób zestawić z dziełami sztuki, znajdującymi się w pomieszczeniach, gdzie obradował Trybunał.

Zwróćmy uwagę na znajdujące się w sali sądowej wyposażenie o znaczeniu symbolicznym, związanym z przeznaczeniem miejsca: krzyż oraz portrety świętych. Analiza kazań pozwala lepiej zrozumieć, jak odbierano je w XVIII wieku. Na ścianach wisiały, między innymi, wizerunki św. Iwona (po lewej stronie sali) oraz św. Tomasza Apostoła (nad drzwiami wejściowymi). Naprzeciwko kolegium sędziowskiego znajdował się krucyfiks, według tradycji ufundowany jeszcze przez Jana Zamoyskiego. W 1727 r. przeniesiono go do fary, a stamtąd w XIX w. do katedry (kaplicy Najświętszego Sakramentu), gdzie przechowywany jest do dziś. Według wszelkiego prawdopodobieństwa od 1727 r. w sali sądowej znajdował się inny krucyfiks. Pamiętać należy też, iż w sali sądowej znajdował się zawsze jeszcze jeden krzyż, często przywoływany przez kaznodziejów – to znaczy atrybut trybunalskiego prezydenta.

W kazaniach trybunalskich odwołania do znajdującego się w sali sądów krzyża są nader częste i występują w różnym kontekście. W XVIII wieku ciągle pamiętano i respektowano średniowieczną jeszcze zasadę o pochodzeniu wszelkiej władzy, w tym również sądowniczej⁹, od Boga. Ks. Reginald Bienkiewicz pytał na przykład: „Pan Jezus J.O. Trybunale, któż to iest? tylko hetman Naywyższy, Wódz Generalisimus zbawienia naszego, Dux Exercitum”¹⁰. Podkreślić należy, że na trybunalskim krzyżu znajdował się napis: „Justitas vestras iudicabo” (osądzę waszą sprawiedliwość)¹¹. Według pochodzącej z początku XVIII wieku relacji rękopiśmiennej, w sali sądowej była jeszcze inna inskrypcja o podobnej treści: „Sic iudex homini causas discernere debes / Ne tua sub Christo Iudice causa cadat”¹². (Tak powinieneś roz-

z Bogiem powracał, tylko z rogami [...] Rogala y Aaron, bo ta infula, którą iako naywyższy Kapłan na głowie nosił, miała wielkie podobieństwo do rogów [...]”. [*Na zaczęcie Trybunałów Koronnych kazania od roku 1743 do roku 1754* [...], [Lublin 1754], kazanie I 1743, s. 18]. Prezydentem Trybunału był wówczas Bonawentura Turski, archidiakon gnieźnieński i kanonik krakowski, a marszałkiem jego brat Kazimierz Turski, podczaszy sieradzki, obaj herbu Rogala].

⁹ O tym szerzej por. E. K a n t o r o w i c z, *Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej*, tłum. M. Michalski, A. Krawiec, red. J. Strzelczyk, Warszawa 2007, s. 78 i n.

¹⁰ *Godny Polak y święty Jezuita pan z Panow Stanisław Kostka* [...], [Lublin 1748], s. B v.

¹¹ G o m b i n, *Staropolskie relacje...*, s. 50.

¹² Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 3724 I, *De*

patrywać sprawy człowieka sędzio, aby twoja sprawa nie upadła wobec Sędziego Chrystusa). W ten sposób przypominano, że Chrystus to najwyższy sędzia – sędzia sprawiedliwy i bezstronny. Wyobrażenie Ukrzyżowanego miało więc w obu wypadkach wymowę nie tyle religijną, ile prawną¹³. Ten sposób myślenia także ma swe odzwierciedlenie w kazaniach. Według Wojciecha Zabielskiego „Sędzia [to] obraz Chrystusow, Namiestnik tego”¹⁴. Dla ks. Wojciecha Tymienieckiego Chrystus jest „Najwyższym Marszałkiem”¹⁵. „Na Krzyżu zaczął swoy Trybunał Sędzia Chrystus, przy Krzyżu ostatnia będzie ostatniego sądu Limita”¹⁶ – dodawał Jacek Majewski. W innym kazaniu Majewski, przypominając fragment Ewangelii św. Mateusza (19, 28), w którym Jezus zapowiada Apostołom, iż uczyni ich sędziami sądzącymi dwanaście pokoleń Izraela¹⁷, mówił o nich, jako „naznaczonych do ostatniego sądu Deputatach”¹⁸.

Porównanie sądów Chrystusowych do polskiego Trybunału jest nader częste, zarówno zresztą w Koronie, jak i na Litwie¹⁹. Wspomniany wyżej o. Jacek Majewski używał go wielokrotnie, pisząc takie na przykład słowa:

modis epistolandi, k. 10. Odpis niniejszego tekstu zawdzięczam dr Magdalenie Górskiej, za co w tym miejscu dziękuję.

¹³ Por. W i t k o w s k i, *Sądownictwo Najwyższe w Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 65.

¹⁴ Z a b i e l s k i, *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie, VII 1749, s. 161. Jacek Majewski zauważał natomiast: „Tak administrujący Sprawiedliwość Sędzia, cóż to czyni, ieżeli nie Sędziego Chrystusa Ewangelicznej wypełnia Rady” (J. M a j e w s k i, *Odrodzenie z Krzyża Dwoiakię [...] Przy Powitaniu [...] J. O. Trybunału Koronnego w dzień Znależenia Krzyża S: w Kościele Lubelskim, pod tytułem S: Stanisława Biskupa Męczennika Patrona K.P. y W.X.L. Pokazane [...]*, [Lublin 1759], s. C v.).

¹⁵ W. T y m i e n i e c k i, *Wszystko w iednym to iest suma przymiotów w Trybunale Koronnym na laski i honor [...]* Józefa Potockiego [...], [Lublin 1724], s. B.

¹⁶ J. M a j e w s k i, *Moc cudowna sprawiedliwości boskiej w znaku N. Krzyża [...] znaleziona oraz partycypacya tey mocy przy Krzyżu [...] na powitanie [...] Trybunału Koronnego [...] deputatów sędziów w dzień uroczystości znalezienia Krzyża w Kościele lubelskim kaznodziejskim [...]* [Lublin 1748], s. E 2v.

¹⁷ „A Jezus rzekł im: Zaprawdę powiadam wam, iż wy, którzyście szli za mną, w odrodzeniu, gdy usiądzie Syn Człowieczy, na stolicy majestatu swego, będziecie i wy siedzieć na dwanaście stolicach, sądząc dwanaście pokolenia Izraelskie”. Ten i wszystkie następne cytaty biblijne podaję w przekładzie ks. Jakuba Wujka.

¹⁸ M a j e w s k i, *Odrodzenie z Krzyża Dwoiakię...*, s. D-Dv.

¹⁹ Występuje zresztą także w kazaniach wygłaszanych do deputatów trybunału litewskiego: „Chceciez wiedzieć, kto się w dzisiejszym Trybunale zwycięskiej spodziewa exaltacyi? Oto filius hominis, Zbawiciel nasz Chrystus Jezus, który naygłówniejszym świata całego sądom, jedynowładnie prezyduie [...]” – pisał na przykład A. Chryczkiewicz (*Honor Trybunału w Kościele Katedralnym Wileńskim*, Wilno 1745, s. B.).

„Nie mógł przegrać sprawy zbawienia, kiedy na trybunale Chrystusowym dzień sądu żywych y umarłych zaczął Sędzia. Krzyż, świętą niestworzoną, podwyższający sprawiedliwość wiecznego życia, Niebieskiego Raiu inventor Dyzmasowi”²⁰. W innym miejscu ten sam dominikanin podkreślał, iż „Przegrał dnia każdego pochlebny swoim sentymentom Sędzia, któżkolwiek w Sądzie bez Krzyża szczęściu swojemu ferował dekret”²¹. W jeszcze innym kazaniu Majewski konkludował: „Niechże się godzi dnia każdego od tak niesprawiedliwych inwentow, światowych sądów, dla ciebie ultimae instantiae Trybunałowi Chrystusowemu przyzdować N: apellować Krzyżu”²².

Warto na marginesie dodać, że w sztukach teatralnych wystawianych dla deputatów w Lublinie pojawia się powołany przez Boga Trybunał mający sądzić ziemskie sprawy i karać grzeszników. W programie przedstawienia zatytułowanego: *Tryumfalne zwycięstwa dla iednego przymierza poprzysiężonego niezachowania od Trybunału...*, którego treść dotyczy wojny węgiersko-tureckiej za czasów Władysława Warneńczyka, czytamy między innymi: „Sprawiedliwość Boska wysłuchawszy Polskich, Węgierskich y Tureckich Państw, rozsądek o zaczętej wojnie zdawszy na Sąd Trybunalski, sama odchodzi”, a dalej: „Trybunał przez tajemne suffragia sprawę sądzi, a chorowa scena sprawiedliwych sędziów wystawia, z Alluzyą do kleynotów ich Herbownych”²³. Wydaje się, że nie były to jedynie czcze koncepty, ale akcent polityczny – Bóg, tak jak polski król, zrzeka się w tym przypadku, rzec tak można, części swoich prerogatyw. O tym, że trybunał sądzi z woli i namiestnictwa królewskiego, przypominano przecież wielokrotnie, poczynając od dzieła Andrzeja Lisieckiego z roku 1638²⁴. Pamiętano o tym fakcie zresztą aż do

²⁰ J. M a j e w s k i, *Dzień Krzyżowy Sprawiedliwości przy Krzyżu, Krzyż przy sprawiedliwości znajdujący, dla uniwersalney wszelkiego dobra inwencyi solenney, w doroczną uroczystość znalezienia Nayświętszego Jezusowego Krzyża w WW. OO. Dominikanów Lubelskich Kościole [...] kaznodziejską obserwacją pokazany [...] Trybunałowi Koronnemu Lubelskiemu [...]*, [Lublin 1741], s. E2 v.

²¹ Tamże, s. C2 v.

²² Tamże, s. Dv. W innym kazaniu Majewski mówił: „Jurysdykcja walnego Trybunału przy wielkim całej Jerozolimy kongressie, na gornym miejscu, początek swoy cudowną mocą na Krzyżu wzięła” (*Moc cudowna sprawiedliwości Boskiej...*, s. E2v.).

²³ *Tryumfalne zwycięstwa dla iednego przymierza poprzysiężonego niezachowania od Trybunału sprawiedliwości Boskiej w Lubelskim Collegium Soc. Iesu w Druk. Stanisława Krasuańskiego [1667]*, akt V, scena 10-11.

²⁴ *Trybunał Główny Koronny siedmią splendorów oświecony*, Kraków 1638; por. też np. P. H a d z i e w i c z, *Mowa Przy Reassumpcyi Trybunału Koronnego [...]* [Lublin 1752], s. A2 v; *Mowa W. I. Mci Pana Andrzeja Lubicza Orłowskiego, Miecznika Ziemi Dobrzyńskiej na zaczęciu Jaśnie Oświeconego Trybunału Koronnego w Lublinie Roku Pańskiego 1760 mie-*

czasów stanisławowskich. Pochodzenie władzy sądowniczej od Boga i króla przypominał wówczas deputatom, na przykład ks. Wojciech Mrowiński, pisząc: „Trybunałowi Powinni naywyższe uszanowania, iako Sądowi Naywyższemu namiestniczą Powagą Boga y króla zaszczyconemu [...]”²⁵. W innym zaś kazaniu: „Dla tey przyczyny sam Bóg w widzialnym wizerunku swoim na Sędziowskim stole niewidzialnie stawiając, Deus fietit in Synagoga Deorum [przyp. Psalm 81 v.1] y sam ich myślami władając według Augustyna S. Deus mentium rex est, swoje w ich sądzie sporządził mocarstwo Paravit in Iudicio Thronum Suum [przyp. Psalm 9]”²⁶.

Szczególne znaczenie krzyż trybunalski zyskiwał wtedy, gdy marszałek lub prezydent mieli go w herbie. Tak było na przykład w 1723 roku, gdy marszałkiem Trybunału był Pilawita – Michał Potocki. Wojciech Tymieniecki mówił wówczas:

Przychodzisz iak na ostatni Sąd, ultimae instantiae, bo od Twego Sądu niemasz w Polsce apelacyi tylko do Boga. Przychodzisz cum maiestate magna bo nie pod inszym herbem albo znakiem; tylko Krzyża, to iest Herbem samego sędziego Boga tunc parebit signum filii hominis. Tenże przyświeca Trybunałowi Koronnemu Herb, który y całego świata Parlament oświecać będzie. Trybunał poważny cum potestate et maiestate magna krzyżem iest, y bydź powinien excessivis Kryminałom etc: Krzyż na nikogo nie respektuie, Krzyż złych nie broni, ale gromi, y karze, prokrecyi wydziercom, oppressantom nie daie²⁷.

Nieco później, w 1759 r., Jacek Majewski w ten sposób zwracał się do deputatów: „Alboż się w tym mylić będę, że w każdego J.W.W. J.O. Trybunału Sędziow Deputatow Oczystych Herbach, Krzyż Sędziego Boga znajde, w różnych Herbownych figurach, z których każda profert stemmata passionum?”²⁸ oraz nieco dalej: „A teraz przy Krzyżach Waszych to Prałackich,

siąca Kwietnia dnia 17, [w:] Mowy wybrane z Roznych Polskich Krasomówcow i Dziejopisów Wyjęte [...], [Lublin 1759], s. A2 v; Mowa Pana Antoniego Michala Potockiego Woiewody Belzkiego, Marszałka Trybunału Koronnego przy Reasumpcyi Trybunału i odebraniu od Ziemstwa Lubelskiego Laski Marszałkowskiej [1745], [w:] Mowy wybrane..., s. 311-312.

²⁵ W. M r o w i ń s k i, *Iaśnie Oświecony Trybunał Koronny w Dzień Swoiey Reasumpcyi [...]* Wotywie w Kollegiacie Lubelskiej [...] Powitany Roku Pan: 1779, s. nlb.

²⁶ T e n z e, *Iaśnie Oświecony Trybunał Koronny [...]* w Dzień Reasumpcyi Swoiey na Uroczystey Wotywie w Kollegiacie Lubelskiej [...] Uczczony Roku Pańskiego 1778, s. nlb. W tłumaczeniu Wujka wersy te brzmią odpowiednio: „Bóg stanął w zgromadzeniu Bogów, a pośrodku Bogi sądzi” oraz „Nagotował na sąd stolicę swą”.

²⁷ T y m i e n i e c k i, *Posel wielki z instrukcją do Trybunału Koronnego...*, s. Av.

²⁸ *Odrodzenie z Krzyża Dwoiakie...*, s. C2.

to Herbownych widzę sprawiedliwości regeneracją”²⁹. Co warte szczególnie zaakcentowania, w tym samym kazaniu dominikanin podawał konkretne przykłady. Do prezydenta Trybunału Adama Krasińskiego (herbu Ślepowron) zwracał się słowami przypominającymi jego genealogię³⁰: „Albowiem ktoś o tym nie wie, że pod tą y Krzyża y Pierścienia sygnaturą, czegoż Honor y Fortuna niezłożyła, y iako naydroższy depozyt w Wielkich Antenatach, Twoich nie zapoczątkowała? Z Waleriuszem Messalą Korwinem Rzymskie trony, z Macieyem Honnidą Węgierskie Korony”³¹. W herbie Strykoń marszałka Adama Pisarzewskiego Majewski nie mógł, co oczywiste, odnaleźć Krzyża, ale i z tego wybrnął stosując swoisty koncept: „Przy tym tedy Twoich fatyg Krzyżu, przy Marszałkowskiej Lasce, odrodzi się z Krzyża sprawiedliwość”³².

Najciekawsze bodaj połączenie wydarzeń nowotestamentowych ze staropolską rzeczywistością w kazaniach trybunalskich zaprezentował ksiądz Wojciech Zabielski podkreślając, że władza Trybunału bierze się od męki Chrystusowej, a postaci uczestniczące w Drodze Krzyżowej odnosił właśnie do polskich realiów:

Miał to szczęście Krzyż Chrystusow, że na nim nakłoniwszy głowę, gdy Ducha w ręce Oycowskie oddawał, razem go y na tych wlał, którzy naybliżsi Krzyża byli. Jakoż tym Duchem zaraz wielu ożywił, y umocnił. Maryą, że w boleściach nie umarła, Jana że w tychże boleściach wytrwał; y to iest ex Collegio spirituali. Rotmistrza Longina z swoją kompanią że go Bogiem uznali, y to iest ex Collegio saeculari. Ożywił także Dyzmasa, gdy mu Niebo przysądził y wielu innych, iednych, ktorzy zchodząc z Kalwaryi w pierś się bili, drugich którzy z grobów iak ex fundo więzienia, na życie z martwych wstawali: y to byli Pacyentowie. Tym Duchem Bożym (twierdzi Sylveira) że zagrzany był y starosta Rzymski, iż Dekretu (w którym przyczynę śmierci wyraził Chrystusowej a tym samym Krolewski mu Tytuł, tymże Dekretem utwierdził) żadna miarą nie chciał Quod scripsi scripsi. [na marginesie Joan 19] y to było ziemstwo. Tym na koniec Duchem zagrzany Józef ab Arimathea, wniósł u sądu Illacyą, o złożenie z Krzyża ciała Jezusowego y pochowanie. Y to była Palestra. Tak tedy przy śmierci Chrystusowej, która w samey rzeczy Trybunałem była [na marginesie Joan 12] Nunc iudicium est mundi, nunc Princeps hujus mundi, eicientur

²⁹ Tamże, s. Dv.

³⁰ O wywodzeniu swego pochodzenia od rzymskich Valeriuszy z przydomkiem Corvinus przez Krasińskich z nowszej literatury por. np.: S. M o s s a k o w s k i, *Tematyka dekoracji pałacu Krasińskich (1689-1699). Jej wzory literackie i plastyczne. Udział fundatora, architekta i rzeźbiarza*, [w:] t e n ż e, *Orbis Polonus. Studia z historii sztuki XVII-XVIII wieku*, Warszawa 2002, passim.

³¹ *Odrodzenie z Krzyża Dwoiakie...*, s. C2, i dalej: „[...] to wesele, y radość które przy Prezydenckim Krzyżu, y Twoim Oyczystym odrodzenia się Sprawiedliwości, weźmie tego wesela zupełny y iak nayprędzszy skutek [...]”.

³² Tamże, s. D.

foras, wszyscy z Krzyża Jezusowego zostali Duchem Jego napełnieni. Niechże y to ma szczęście y ten Krzyż Chrystusow na który patrząc sądzicie, y który naypierwszą Collegium Duchowego powagę w J.W. y Nayprzewielebniejszym Jmci Xiędzu Prezydencie Trybunału Koronnego reprezentuie, aby z niego na oboje Collegium, na Pacyentow, ziemstwo y palessę Duch S. stał³³.

Jak była już mowa, kult Krzyża Świętego w mieście trybunalskim, w którym znajdowały się także jego relikwie, był bardzo rozpowszechniony. W uroczystościach ku jego czci brali udział oczywiście także deputaci. Na miedziorycie zamieszczonym w jednym z kazań Jacka Majewskiego widzimy herby deputatów trybunalskich adorujące relikwie Krzyża³⁴. Nie był to jednak przypadek w XVIII wieku odosobniony, podobne ryciny znajdujemy w drukach Cyryla Stobieckiego³⁵. Dość zbliżony wątek wystąpił zresztą także w wystawionej, na deskach teatru jezuickiego, z okazji reasumpcji Trybunału w Piotrkowie w 1718 r. sztuce, w której młodzież szkolna ozdabiała krzyż herbami deputatów³⁶. Warto w końcu dodać, że w 1736 r. marszałek Trybunału Koronnego Jacek Stoiński odbył w Lublinie, w Wielki Czwartek, drogę krzyżową, dźwigając krzyż na swych barkach³⁷. Nie wiadomo wszakże czy

³³ *Duch sprawiedliwości albo Kazanie w którym się pokazuje, iakim się Duchem rządzić maia, Sędziowie, ziemstwo, Palestra [...] Roku 1752 [...] w Lublinie*, s. D v.; przedruk [w:] t e n ż e, *Na zaczęcie...*, s. 230-231. Trybunalskie kazania Zabielskiego wykorzystał ostatnio Hubert Mąćik (*Osobliwa sprawa w poniżeniu się sędziów Trybunału*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. IX, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2008, s. 230). Cytując Zabielskiego autor pominął jednak fragment kazania: „na który patrząc sądzicie, y który naypierwszą Collegium Duchowego powagę w J.W. y Nayprzewielebniejszym Jmci Xiędzu Prezydencie Trybunału Koronnego reprezentuie”, wskazujący adresata, czyli prezydenta Trybunału.

³⁴ *Moc cudowna sprawiedliwości Boskiej...* (miedzioryt, po stronie tytułowej).

³⁵ *Ara salutis, Crux Sacratissima in tribunalia urbe Lublini [...] percelebris, supremi Tribunalis Regni [...] judicium deputatorum celsitudine nominum [...] sublimata, votivis plausibus a studio Thomistico Conventus Regni Lublinensis in universae philosophiae thesibus adornata ac ejusdem Tribunalis regni iudicibus [...]*, [Lublin 1754]; t e n ż e, *Cruci Sacratissime, inestimabili signo [...], ligno vitae, sub auspicio Tribunalis regni [...] judicium deputatorum [...] Studium Theologicum Lublinense Ordinis Praedicatorum in Conventu Regno Casimiriano se, suasque theses theologicas [...]*, [Lublin 1759].

³⁶ *Sanctum ad Crucem Salvatoris Tribunal, Presidente [...] Dominico Sieninski [...]*, [Piotrków 1718]; por. *Dramat staropolski od początków do powstania sceny narodowej. Bibliografia*, t. II. *Programy drukiem wydane do r. 1765, cz. 1. Programy teatru jezuickiego*, oprac. W. Korotaj, J. Szwendowska, M. Szymańska, Wrocław 1976, s. 218.

³⁷ Na informację tę, podaną przez Seweryna Zenona Sierpińskiego (*Obraz miasta Lublina*, Warszawa 1839, s. 139), zwrócił uwagę Hubert Mąćik w cytowanym już tekście pt.: *Osobliwa sprawa w poniżeniu się sędziów Trybunału...*, passim.

było to zdarzenie jednorazowe, czy powtarzano je także podczas innych uroczystości wielkotygodniowych.

Ogromne znaczenie miał także, umieszczony w sali sądowej lubelskiego ratusza, wizerunek św. Tomasza Apostoła. Postać ta związana była bowiem zarówno z reasumpcją, jak i z limitą lubelskiego Trybunału. Podczas mszy św., w pierwszą niedzielę po Wielkanocy, kiedy deputaci rozpoczynali sądownie, czytany jest przecież fragment Ewangelii św. Jana (20) o niewiernym Tomaszu. Trybunał kończył swą pracę natomiast, 20 grudnia, w wigilię św. Tomasza. Pod portretem świętego, wiszącym w lubelskim ratuszu, widniał napis: „Ille ego qui facio privatum ex consule civem, /Ante meam privant vos malefacta diem.” (Oto ja czynię z urzędnika prywatnego człowieka, / Złe czyny pozbawiają was jednak godności przed dniem moim)³⁸). W kontekście daty zakończenia kadencji Trybunału napis przypominać miał sędziom, iż muszą kierować się uczciwością i bezstronnością³⁹.

Co zrozumiałe, postać apostoła przywoływano niemal zawsze w kazaniach głoszonych podczas uroczystości związanych z rozpoczęciem prac lubelskiego Trybunału, opatrując je niejednokrotnie mottem zaczerpniętym z fragmentu czytanej wówczas w kościołach Ewangelii św. Jana (20, 25-29). Tak czynił na przykład Wojciech Zabielski⁴⁰. Według osiemnastowiecznych kaznodziejów Chrystus zmartwychwstały, właśnie w pierwszą niedzielę po Wielkanocy, w Lublinie, „odnawiał sprawiedliwość”⁴¹. Tomasz Apostoł natomiast słyszał o zmartwychwstaniu Chrystusa, ale o cudzie Zbawiciela musiał przekonać się za pomocą własnych zmysłów. Na ten aspekt szczególnie uwagę zwracali

³⁸ Takie brzmienie podają K. Koźmian (dz. cyt., s. 349) oraz J. D. Ochocki (dz. cyt., s. 184); por. też W. Witkowski, *Urządzenia i symbolika sali Trybunału Koronnego...*, s. 299.

³⁹ Witkowski, *Urządzenia i symbolika sali Trybunału Koronnego...*, s. 301; tenże, *Sądownictwo Najwyższe w Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 65.

⁴⁰ *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie IV, s. 78; kazanie V, s. 106; kazanie VI, s. 132; kazanie VII, s. 159; kazanie XI, s. 266. „Mówili mu tedy drudzy uczniowie: Widzieliśmy Pana. A on im rzekł: Jeśli nie ujrzę w ręku jego przebicia goździ a nie włożę palca mego na miejsce goździ i nie włożę li ręki mojej w bok jego, nie uwierzę. A po ośmi dni byli zasię uczniowie jego w domu i Tomasz z nimi. Przyszedł Jezus drzwiami zamkniętymi i stanął w pośrodku, i rzekł: Pokój wam. Po tym rzekł Tomaszowi: Włóż sam palec twój a oglądaj ręce moje i zściągni rękę twoją a włoż w bok mój, a nie bądź niewiernym, ale wiernym. Odpowiedział Tomasz i rzekł mu: Pan mój i Bóg mój”.

⁴¹ J. L. Eguccki, *Sprawiedliwość na Jezusa Zmartwychwstałego [...] Trybunałowi Koronnemu [...] w Kościele Lubelskim Soc. Iesu* [Sandomierz 1721], s. B v i n.; Z a b i e l s k i, *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie VI, s. 135; M a j e w s k i, *Odrodzenie z Krzyża Dwoiaki...*, passim.

Wojciech Tymieniecki⁴² oraz Wojciech Zabielski⁴³. Współcześnie Wojciech Witkowski zasugerował, iż święty Tomasz mógł w ten sposób symbolizować wnikliwość i sumiennność w dochodzeniu do prawdy i wydawaniu wyroków⁴⁴. Taka interpretacja zdaje się mieć potwierdzenie również w słowach osiemnastowiecznego kaznodziei – Wojciecha Tymienieckiego, który mówiąc o świętym Tomaszu nawiązywał jednocześnie do współczesnych sobie realiów: „Tomasz Apostoł był sędzią Deputatem obranym od Chrystusa: *sedebitis et vos iudicantes duodecim Tribus Israel*. [„będziecie i wy siedzieć na dwanaście stolicach, sądząc dwanaście pokolenia Izraelskie” – Mateusz 19, 28 – KG] Wisz iako sędzia Deputat stawa w Lublinie na twoię inchocą J.O Trybunale”⁴⁵. Nieco później (1749) podobny sposób myślenia prezentował Zabielski: „Niepodobna zaiste, aby ludzka duma y najwyższym magistratom, dla samey tylko ich wysokości szczerze się nakłoniła, ieżeli znakow przy tym dobroci, wyrozumienia, miłosierdzia, sprawiedliwości [...] nie obaczy. Respondit Thomas et dixit: Dominus meus et Deus meus. Multa autem alia Signa fecit Jesus. (Joann 20)”⁴⁶.

Faktem godnym podkreślenia jest, iż Wojciech Zabielski w jednym z kazań odwołał się także do znacznie mniej popularnego, nie tylko zresztą w literaturze, ale także i sztukach pięknych, ewangelicznego faktu z dziejów św. Tomasza, kiedy to apostoł, na wieść o tym, iż Jezus udaje się do Judei, by wskrzesić Łazarza, wypowiada słowa „Póđźmy i my, abyśmy z nim pomarli”. Zabielski zestawia to w jedną całość ze słowami Jezusa zaczerpniętymi z Ewangelii św. Mateusza: „Błogosławieni, którzy cierpią prześladowanie dla sprawiedliwości, albowiem ich jest Królestwo Niebieskie” (Mt 5, 6). W wersji osiemnastowiecznego kaznodziei ta kompilacja brzmi w sposób następujący:

Ale też nas w tym razie to cieszyć powinno: że beati qui perfectionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est Regnum Coelorum. [do tego na marginesie: Math.5].

⁴² *Wszystko w iednym...*, s. A2. Jezuita mówił między innymi: „Jeżeli Tomasz S. z wczorajszej Ewangelii Apostolski Trybunał otwiera”.

⁴³ *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie VI, s. 133; kazanie VII 1749, s. 159.

⁴⁴ *Urządzenia i symbolika sali Trybunału Koronnego...*, s. 301; t e n ż e, *Sądownictwo Najwyższe w Rzeczypospolitej szlacheckiej...*, s. 65.

⁴⁵ *Wszystko w iednym...*, s. A. W wersji Wujka czytamy: „A Jezus rzekł im: Zaprawdę powiadam wam, iż wy, którzyście szli za mną w odrodzeniu, gdy usiedzie Syn Człowieczy na stolicy majestatu swego, będziecie i wy siedzieć na dwanaście stolicach, sądząc dwójenaście pokolenia Izraelskie” (Mt 19, 28).

⁴⁶ *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie VII, s. 168.

Tu każdy Sędzia, wchodząc pierwszy raz na Ratusz, a wiedząc iak nie jednemu przy słusności narazić musi, ma rezolutnie mówić z Tomaszem, adhortującym mężnie Kolegow, aby aż do śmierci Chrystusa, Prawa, sumienia, prawdy nie odstępowali. Eamus, eamus, et nos et moriamur cum eo⁴⁷.

Co znamienne, scena ta została zilustrowana w jednym z obrazów w kolegiacie zamojskiej, co jest ewenementem w sztuce nie tylko zresztą polskiej⁴⁸. Kazanie Wojciecha Zabielskiego wygłoszone zostało do deputatów w obecności ordynata Tomasza Zamoyskiego. Czy jezuita świadomie w tym przypadku nawiązał do wątku z obrazu w zamojskiej kolegiacie, trudno orzec, choć wydaje się to dość prawdopodobne. Brak natomiast w kazaniach konceptów, które odnieść by można do drugiego portretu, patrona prawników – św. Iwona. Za takie nie można bowiem uznać słów Jana Odyńskiego, skierowanych do sędziów trybunalskich: „W sposobie sprawowania Urzędu w Iwona Świętego wstępujecie ślady”⁴⁹. Święty Iwon nie był zresztą wśród szlachty popularny i wzmianki o nim pojawiają się w kazaniach trybunalskich dość rzadko.

Porządek prawny i społeczny, w którym funkcjonował Trybunał, zestawiano z ładem danym przez Boga w Starym i Nowym Testamencie. „W tym Magistracie Saula i Dawida, zdaie mi się adumbrowany y naywyższy Krolestwa naszego Magistrat, Trybunał Korony” – pisał Zabielski⁵⁰. W tym samym kazaniu, nieco wcześniej, zauważał też, że Saul i Dawid to „oba teyże Oyczyzny [tzn. Izraela] synowie, oba ex aequalitate Szlachty Izraelskiej, bo tak, iak

⁴⁷ Jest to cytat z Ewangelii św. Jana 11, 16 – K.G. T e n ż e, *Sędziowie przy prawie...*, s. C2; przedruk [w:] t e n ż e, *Na zaczęcie trybunałów...*, Kazanie VI, s. 144-145.

⁴⁸ Por. T. B u l e w i c z, *Uwagi o tzw. Cyklu z dziejami św. Tomasza Apostoła z kolegiaty zamojskiej*, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. VII, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2006, s. 215-218.

⁴⁹ *Kazanie na uroczystość św. Iwona*, Lublin 1775, s. A3. Tego typu konceptów brakuje także w innych tekstach, takich jak np. *Sprawiedliwość z Nieba Wyglądająca z Racyi Introdukcji konfraterny Iwona Świętego [...] Jako na rzadkich y niewidanych Zelantów swoich oraz pierwszych Promotorów y Fundatorów tego Bractwa to iest Jaśnie Wielmożnych na Trybunał Korony Lubelski Deputatów...*, Lublin 1743 [książeczka ta zawiera reguły konfraterni św. Iwona w Lublinie, dalej modlitwy do św. Iwona oraz jego życiorys]; *Patron Powszechny Iwo Święty Sędziow przykład, Palestry wzor, sierot Opiekun pewny, Pacyentow Obrońca doświadczony. Rozmaitymi Łaskami W Kościele Piotrkowskim XX. Scholarum Piarum słynący J.W. JMCI Panu Piotrowi Małachowskiemu, oświęcimskiemu staroście ofiarowany Roku Pańskiego 1761, w Krakowie*. [w książeczce tej znajdują się modlitwy do św. Iwona, poprzedzone panegiryczną mową na cześć Małachowskich].

⁵⁰ *Na zaczęcie trybunałów...*, kazanie X, s. 239.

y drudzy Abrahama potomkowie”⁵¹. Warto przypomnieć w tym miejscu słowa pochodzące co prawda jeszcze z końca wieku XVII, ale doskonale uzupełniające powyższy cytat. Piotr Dunin tak wówczas ukazywał okoliczności przemówienia Mojżesza na pustyni, opisane w Księdze Powtórzonego Prawa:

Moyżesz, na walnym seymie, za Jordanem w polu, właśnie po polsku, zgromadzonym; taką rzecz do wszytkiey Rzeczypospolitey Izraelskiey uczynił: Non valeo solus, negotia vestra sustinere et pondus et iurgia. Ciężko to na mię w całego Królestwa prawy wglądać; wszystkich Prowincyi, Ziem, Powiatow differencye uspokaiać, Obierzcie w osobnych kołach, po prowincyach y Ziemiach waszych z pośrodka siebie, Ludzi Mądrych, nie gregorianków, Prawa wiadomych y cnotliwych, którzy by w życiu swoim, nagany nie mieli”⁵².

Zabielski porównuje natomiast Trybunał do biblijnej sadzawki Betesda z Ewangelii św. Jana:

Mieć zaś tego możemy y z Ewangelii fundament: jeżeli Trybunał, albo Ratusz nasz Lubelski, przyrównyamy do owej sławney w Ewangelii Sadzawki, Probatice Siloe, albo Bethsayda nazwaney; około ktorey niezmierna moc rozmaitych leżała Pacyentow, a każdy za zstąpieniem w tę Sadzawkę Anioła, y poruszeniem w niey wody, pewną pomoc odbierał, we wszytkim proxyźmie, na którykolwiek utyskiwał. [na marginesie: Joann. 5]⁵³.

Analiza kazań trybunalskich pozwala na dokładniejszą interpretację elementów wyposażenia osiemnastowiecznego lubelskiego ratusza. Historik sztuki jest tu w dobrej sytuacji, gdyż dzięki pamiętnikarskim relacjom Kajetana Koźmiana i Jana Duklana Ochockiego dysponuje także dość dokładnymi opisami wnętrza sali sądowej lubelskiego ratusza. Na podstawie przeanalizowanych powyżej kazań widać bardzo wyraźnie, jak osiemnastowieczni kaznodzieje ukazywali popularne i znane od wieków elementy ikonograficzne, dostosowując je do potrzeb chwili. Należy oczywiście zadać pytanie, czy kazania głoszone do deputatów są równie przydatne w przypadku analizy wnętrza sal sądowych w Piotrkowie Trybunalskim. Na pytanie to można dać odpowiedź twierdzącą, zapowiadającą jednocześnie kolejny tekst.

⁵¹ Tamże, s. 238.

⁵² *Nowe święto i Ofiara Ś. Sprawiedliwości* [...], [Lublin 1683], s. A 2v.

⁵³ *Sędziowie przy prawie...*, s. E.; t e n ż e, *Na zaczęcie trybunałów...*, Kazanie VI, s. 152.

BIBLIOGRAFIA

- B i e n k i e w i c z R., Godny Polak y święty Jezuita pan z Panow Stanisław Kostka [...], [Lublin 1748].
- B u l e w i c z T., Uwagi o tzw. „Cyklu z dziejami św. Tomasza Apostoła z kolegiaty zamojskiej”, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. VII, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2006.
- C h r y c z k i e w i c z A., Honor Trybunału w Kościele Katedralnym Wileńskim, Wilno 1745.
- G o m b i n K., Staropolskie relacje o lubelskim Ratuszu – siedzibie Trybunału Koronnego, „*Prace Polonistyczne*” 63(2008).
- K a n t o r w i c z E., Dwa ciała króla. Studium ze średniowiecznej teologii politycznej, tłum. M. Michalski, A. Krawiec, red. J. Strzelczyk, Warszawa 2007.
- K i t o w i c z J., Opis obyczajów za panowania Augusta III, wstęp M. Dernałowicz, komentarz Z. Goliński, Warszawa 1999.
- K o ź m i a n K., Pamiętniki, t. I, oprac. M. Kaczmarek, F. Pecold, wstęp i komentarz J. Willaume, Wrocław–Warszawa–Kraków 1972.
- M ą c i k H., Osobliwa sprawa w poniżeniu się sędziów Trybunału, [w:] *Studia nad sztuką renesansu i baroku*, t. IX, red. J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, Lublin 2008.
- M o s s a k o w s k i S., Tematyka dekoracji pałacu Krasińskich (1689-1699). Jej wzory literackie i plastyczne. Udział fundatora, architekta i rzeźbiarza, [w:] *t e n ż e*, Orbis Polonus. Studia z historii sztuki XVII-XVIII wieku, Warszawa 2002.
- O c h o c k i J. D., Pamiętniki, t. I, Warszawa 1882.
- O d y ń s k i J., Kazanie na uroczystość św. Iwona, Lublin 1775.
- T o m k i e w i c z W., Aktualizm i aktualizacja w malarstwie polskim XVII wieku, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 13(1951), nr 1, s. 55-94 i nr 2, s. 5-46; przedruk [w:] *t e n ż e*, *Pędzlem rozmaitym. Malarstwo okresu Wazów w Polsce*, Warszawa 1970, s. 49-100.
- T y m i e n i e c k i W., Posel wielki z instrukcją do Trybunału Koronnego przy Zwiastowaniu Anielskim Najświętszej Panny Maryi [...], [Lublin 1723].
- W i t k o w s k i W., Urządzenia i symbolika sali Trybunału Koronnego w Lublinie, „*Annales UMCS*”, sectio G, v. XXX, 1983.
- W i t k o w s k i W., Trybunał Koronny w Lublinie, [w:] *Spojrzenia w przeszłość Lubelszczyzny*, red. K. Myśliński, A. A. Witusik.
- W i t k o w s k i W., Lublin Trybunalski, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik, A. A. Witusik, Lublin 1997.
- W i t k o w s k i W., Sądownictwo Najwyższe w Rzeczypospolitej szlacheckiej, [w:] *Sąd Najwyższy Rzeczypospolitej Polskiej. Historia i współczesność. Księga jubileuszowa 90-lecia Sądu Najwyższego 1917-2007*, Warszawa 2007.
- W o j c i e c h o w s k i L., Dominikańskie sanktuarium Krzyża św. w Lublinie do połowy XVII wieku, [w:] *Dominikanie w Lublinie. Studia z dziejów i kultury*, red. H. Gapski, Lublin 2006.
- Z a b i e l s k i W., Duch sprawiedliwości albo Kazanie w którym się pokazuje, iakim się Duchem rządzić maia, Sędziowie, ziemstwo, Palestra [...] Roku 1752

[...] w Lublinie, s. D v. Przedruk [w:] Z a b i e l s k i, Na zaczęcie..., s. 230-231.

Z a r z y c k i W., Trybunał Koronny dawnej Rzeczypospolitej, Piotrków Trybunalski 1993.

THE SYMBOLIC MEANING OF THE COURT ROOM EQUIPMENT.
THE CASE OF THE CROWN TRIBUNAL IN LUBLIN
AS SHOWN IN A SELECTION OF 18th-CENTURY SERMONS

S u m m a r y

The sermons addressed to the deputies during Church festivities and celebrations were part of the customary functioning of the Crown Tribunal. These texts disclose a lot of information that are of paramount value for an art historian. This particularly pertains to 18th-century texts. As borne out by the sermons under analysis, two items of equipment in the Tribunal courtrooms communicated a specific symbolic and legal message: these were the Tribunal cross and the portrait of St. Thomas, the Apostle. The sermons frequently compare the Christ's ultimate judgments to the rulings of the Polish court. The message behind the symbol of the Tribunal cross was even more intense if it was part of a Marshall's or a President's court-of-arms. This was the case in 1723, when Micha³ Potocki of Pilawa was the Marshall. The most intriguing fusion of events depicted in the New Testament and the Old Polish reality is to be found in a sermon by Wojciech Zabielski, a Jesuit, where he used the figures taking part in the Way of the Cross as models to depict acts and attitudes of his contemporaries. The sermons present St Thomas as a witness to Christ's resurrection who needed to prove the truth of the redemptive miracle by means of his senses. He symbolized the scrutiny and meticulousness in search of truth and decent judgement. He was set as an example for the judges, who should be ready to lay down their lives for truth and justice.

Translated by Konrad Klimkowski

Słowa kluczowe: symbolika, dzieło sztuki, trybunał koronny.

Key words: symbolic content, work of art, Crown Tribunal.